

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 20
(18753)

2016 чылдың
февраль 25
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электронпуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

ХҮНДҮТКЕЛДИҢ ЕЗУЛАЛЫ

Февральдың 23-те Кызылдың
телге шөлүңге Ада-чурт камга-
нызының хүнүңге тураскаат-
митинг хүндүскүнүң 1 шах 30
та турда эгелээн. Аңаа эрес-
дырлыг чоруктуң, ат-алдарның
гаш төрзөн чуртунга бердин-
ооң келир үези дээш сагыш
ып чоруур Ада-чурттуң Улуг
ынының хоочуннары, Ада-
туң амгы үеде камгалакчыла-
боттарының интернационалчы
ан-хүлээлгезин Афганистанга
лтии-биле күүседип, консти-
у ниитилелди Соңгу Кавказ
скээринге камгалап турганнар,
убликада Президентиниң ка-
училищезиниң өөреникчилери
и, кымны чок дээр.

Ада-чурт камгалакчызының
хүнүңге тураскааткан митинги-
ни Тыва Республиканың шериг
комиссариатының төлээзи А.Ю.
Белодедов ажыдып, Тыва Респу-
бликаның Чазааның Даргазының
оралакчызының албан-хүлээлгезин
күүседип турар К.А.Бичелдейге сөс
берген. Ол Тиилелге шөлүңде чыл-
ган чоннуң, шериглерниң мурнунче
үнүп келгеш, Тываның Баштыңы-
Чазааның Даргазының байыр чеди-
ришкенин номчаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының
чылдарында немец-фашист эже-
лекчилерни тиилээн, чер-черлерге
болгулаан дайыннарга чурттуң
эрге-ажыктары дээш туржуп, боо-
чепсектиг террористер-биле де-

мисежип, тайбың үеде чаңгыс
чер-чурттугларының амыр-дыжын
камгалап турарлар болгаш Ада-
чурттуң Улуг дайыныга сеткилиниң
кыйгызы-биле киришкен тыва эки
турачыларның салгалдары боодал-
боодал чечектерин Ада-чурттуң
Улуг дайынының киржикчилериниң
тураскаалының Мөңгө одунуң баа-
рынга салганнар.

Ол дээрге дайынның хоочун-
нарынга, амгы үеде шеригде ал-
бан эрттирип, адаларның болгаш
хоочуннарның ат-алдарын нептере-
дип, Россияның камгалап күчүзүн
быжыглап турарларга өөрүп чет-
тиришкенин илередип турарының
хүндүлүг езулалы-дыр.

Владимир ЧАДАМБА.

Тываның Баштыңының ажыл-херээ

ДАЧАЛАРДА ЭЛЕКТРИ ЧЫРЫЫ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол социал
четки дамчыштыр хамаатылардан кирген дилег-
лер-биле доктаамал таныжып турар.

Оларның дыңнадыгларын кичээнге аяп, хемче-
глер алыры-биле бодунуң оралакчыларынга, сайыт-
тарга, муниципалдыг тургузулгаларның удуртукчуларын-
га даалгаларны берип турар.

Москвага ажилчын сургакчылаашкын-биле чоруп
тургаш, Шолбан Кара-оол Кызыл хоорайның мэрия-
зынче телефон долгаан. Найысылалдың оң болгаш
солагай талада эриктеринде дачаларның чурттакчы-
лары электри чырыында үзүктелиишкinner дугайын-
да хөй дыңнадып турар апарган дээрзин ол чугаалаан.
«Электри чырыын эмин эрттир хөй өжүрүп турар-дыр.
Ону сайгарып көрүңер деп силерден каш-даа дилээн
мен. Хемниң ол болгаш бо талаларында дачалар
дээрге силерниң караңар дужунда чаа Кызыл-дыр.
Инфраструктура-биле хандыраларын силерге доктаа-
мал саналдап келген мен, чүге дээрге ында дыка хөй
бичии уруглар бар. Үзүктелиишкinnerниң чылдагаа-
нын тодарадырын негеп тур мен. Ол айтырыгларны
шиитпирлээриниң аргаларын тывар херек» деп, Шол-
бан Кара-оол айткан.

Ол ышкаш регион удуртукчузу дачалар ниитилел-
дериниң девискээринде электри чырыының үрде
кыппайн баар чоруун кичээнге алырын ОБЯ-ның
Тыва Республикада Кол эргелелинге сүмелээн. Үер-
чайыкка удур хемчеглерни онза контролга алырын
бодунуң бирги оралакчызы Владимир Фалалеевке
дааскан. Шолбан Кара-оолдуң санап турары-биле
алырга, 2016 чылда үер-чайык озалдыг бооп болур,
чүге дээрге тайгада болгаш чурттакчылыг черлерде
хар аажок хөй дүшкен.

КАМГАЛАП ЧАЛДЫ УЛАМЧЫЛАП ТУДАР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол найы-
сылал Москва хоорайга албан-ажыл аайы-биле
чорааш, Суг курлавырларының федералдыг
агентилелиниң удуртукчузу Марина Селиверсто-
ва-биле ужурашкан, Улуг-Хемни дургаар, Кызыл
хоорай болгаш ооң чоок кавызында девискээрге
суг үеринден камгалап чалды уламчылап тударын-
га херек акша-хөреңгини 2017 чылда федералдыг
бюджетке кириерин дугуржуп алган.

Хөй чылдар дургузунда туттунуп келген бо чал
Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурнуң, Кызыл хоорайның
девискээрин үерлээр сугдан камгалап турар. Амгы
үеде узун дурту 8 километр хире чал, Каа-Хем суурнуң
үстүндөн Каа-Хем хемниң болгаш Улуг-Хемниң эрини
дургаар Доңмас-Суг дужунга чедир шөйлүп баткан.
Бо чал 410 гектардан хөй черни, ында муң-муң чурт-
такчыларны, оларның бажың-балгадын үер суундан
чылдың-на камгалап турар.

Чалды улаштыр тударынга федералдыг болгаш
республика бюджетинден 193 млн. 053 63 муң рубльди
үндүргөн. Суг үериниң халавының озал-ондаан, ооң
уржуктарын чайладырынга чылдың-на дыка хөй акша-
төгерик үнүп турар, бир эвес камгалап чалды эки шы-
нарлыг болгаш үер суу эрттирбес кылдыр тудуп алыр
болза, суг озал-ондаан болдурбазыга чарыгдалдар
алызы барып дыка эвээжээр деп санап турар.

Камгалап чалды Улуг-Хем куду ам-даа улаштыр
тудуптарга, хемниң солагай талазында дачаларның
девискээрин үер суу белең хөмө ап шыдавас апар. А
ол дачаларның девискээринге чаа уруглар сады бол-
гаш школаны тудар деп планнап турар. Черле ынчаш,
ол девискээр келир үеде сайзыралдың девискээри.
gov.tuva.ru

Чагыдылга – 2016

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

«Шын» солунуң хүндүлүг номчукчулары
болгаш бирикчилери!

«ШЫННЫҢ» чагыдылгазының өртзөн чиигедир сорулга-биле ча-
дылганы «Шын» солунуң редакциясында организаастаан. Солунуң
дүрүлгелерин редакциядан кээп ап болур кижилерни чагыдылганы
дакцияга кылып алырынче чалап тур бис.

Хуу кижилерге: 1 айда – 72 рубль, 3 айда – 216 рубль,

6 айда – 432 рубль, 1 чылда – 864 рубль.

Организацияларга: 1 айда – 120 рубль, 3 айда – 360 рубль,

6 айда – 720 рубль, 1 чылда – 1440 рубль

Адреси: Кызыл хоорай.

Красноармейская кудумчузу, 100

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солуну үезинде чагыдып номчуңар.

Хүннүн медээлери

МАЛ ӨСТҮРЕРИ — КЕДИЛИГ ҮҮЛЕ

Бодувуска улуг звес өг-бүлө фермазын 2013 чылда тургузуп эгелээн бис.

Ону Улуг-Хем кожуунун Чо-дурраа суурдан ырак звес, кай-гамчык черге тудуп эгелээн бис. Амгы үеде бистиң коданыыста хөй звес инек болгаш каш санныг хаван бар. Малажылы — кедилиг үүлө-херек дээрзин амдыгааштан көре бердивис. Чүгле ону шын организастан чорудар херек дээрзин номчаан мен.

Бирээде, хаванның деңизи аажок дүрген улгадыр. Бир звес алды ай дүргүзүндэ эки азырап чөмгөрер болза, ол 100 килограмм чедэ бээр. Ийде, хаван эдидиниң өрттээ, өске малдынга деңнээр, улуг. Кожуун чону тус черниң продукциязын садып алыксаар. Ылаңгыя чайгы үеде хаван эдидин шашлык кылыр дээр арылдыр садып аппаар.

Чүгле хаван өстүрери-биле кызыгаарлаттынмас деп бодап турар бис. Инээвис баш санын база чоорту улгаттырар бис. Бистиң фермавыс одар-белчири четчир, суксун-сугаттыг — дыка таарымчалыг черде турар деп

үстүндө чугаалаан мен. Ындыг черге чүгле карак кызыл ажил-даар херек. Фермамын кал-бартыр дээр, өг-бүлениң мал фермаларын сайзырадырынга деткимче көргүзөр программага киржир сорулга салдым. Меңээ дузалаар улус хөй — ада-иелеривис, төрөлдеривис. Өөм ишти Алла болгаш дөрт уругларывыс кайын анаа олураар, база ажил-даарлар.

Ажыл-ишчи, найыралдыг өг-бүлевиске чурттаар кылдыр улуг бажың тудар деп шиитпирледивис. Улуг оолдарым бо херекке дыка идепкейлиг киржип турарлар, өөрүвс аргажок. Черле ынчаш уругларывыс фермага ажилдаарыңа дыка ынактар. Оларны күш-ажылга боттарывыстың үлегеривис-биле чаңчыктырып турар бис.

Бодум хуумда мал азыраар күзелдиг чораан мен. Мээң авамның ада-иези малчыннап чорааннар. Оларның чаагай үүлө-херээн салгаары — мээң ыдыктыг күзелим чораан.

Чойган СУНДУЙ,
аныяк фермер.

МУҢЧУ-МАЛЧЫНГА
ААЛДАП ЧЕТКЕН

Тываның Баштыңының даалгазын күүседип, күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының бирги оралакчызы Эдуард Доржу Эрзин кожуунун малчыннар турла-ларынга чораан.

Эдуард Доржу Тыва Республиканың алдарлыг малчыны, тараачын-фермер ажил-агының удуртукчузу Ирина Чигитовна Дамба-биле ужурашкан.

Малчын аалга чедер орук багай звес байдалдыг дээрзин сайыттың оралакчызы демдеглээн. Кыш чогумчалыг эртип турар, мал бажының чидири чок. Бөдүүн мал чеми четчир. Ирина Дамбаның кызымаккай күш-ажылының ачызында малдың баш саны өзүп турар. Оң ажил-агында 1194 баш хой, өшкү, 47 баш мыйыстыг бода мал, 111 чылгы мал бар. Бо хүннерде инек төрүп эгелээн, 7 бызаа алдынган. Ужуражылга үезинде Эдуард Доржу эрткен чылын кылган ажилдың түңнелдеринин болгаш бо чылдың сорулгаларын малчыннарга таныштырган.

Ирина Дамба 2015 чылда «Өг-бүлениң мал фермаларын» деткириниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның грантызы хевирлиг күрүне деткимчезин алган. Алган акшазы-биле ол «УАЗ-фермер» деп ав-

томашинаны, көдээ ажил-агый дериг-херексели-биле четчелээн МТЗ-82 деп тракторну болгаш 107 баш тыва хойну садып алган.

Ол үнүшкүн үезинде кожуунун терапевт эмчизи медицина дузазын көргүзүп, малчыннарны болгаш оларның дузалакчыларын шинчээн, а мал эмчизи мал эмнерин садып алырынга дузаны чедирген.

Ужуражылга дооступ турда муңчу-малчыны Ирина Дамба болгаш оң өг-бүлезинин кежигүннери кичээнге дээр аалчыларга өөрүп четтиргенин илереткен. Эрзин кожуунга Шагааны канчаар демдеглен турганын ол чугаалап берген. Оң хемчеглери суурларның чурттакчыларынга мөргүл номчулганы-биле эгелээн. Шагаа үезинде «Саң салырының» езулалы кожуунда чугула черни ээлеп турар. Суур бүрүзү ол езулалды аңгы-аңгы черлерге эрттирип турар. Чижээ, Булуң-Бажы суур Белдир-Оваазына, Мөренниң чурттакчылары Овааш-Дашка саң салыр, Эрзин болгаш Бай-Даг суурнуң эр кижилери хүннүн баштайгы херелдерин Амбын-Хайыракан даанга уткааннар.

Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының медээзи.

ЧӨВҮЛӨЛ ЧАА ДАРГАНЫ СОҢГААН

Тыва Республиканың Агроуплетпур комплекзинин Хөй-ниити чөвүлелиниң бирги организастан хуралыңа чаа дарганы соңгаан.

Аграр ажилдакчылар ол бедик албан-дужаалга Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну Бадарчы Сенгевич Седейни тааржыр деп шиитпирлээн болгаш бир үн-биле соңгааннар. База Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин хоочуну

Эрес-оол Ховалыгович Меңиг-оол оң оралакчызы болган. «Кызылдың хлеб комбинаты» ААН-ниң чиңгине директору Вера Владимировна Хертекти хуралдың киржикчилери чөвүлелдин секретары кылдыр соңгааннар.

Хөй-ниити чөвүлелиниң чаарттыг составы 19 кижиден тургустунган, оларның аразында алдарлыг ажилдакчылар, көдээ ажил-агый адырының хоочуннары, бүдүрүлгелер удуртукчулары кирген.

Бистиң корр.

ТӨП КОЖУУННАРНЫҢ ТӨЛЭЭЛЕРИНИ
ЧӨВҮЛӨЛ ХУРАЛЫ

Төп девискээрде Би-Хем, Каа-Хем, Кызыл, Таңды кожууннарда «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлевилелдин күүселдезинин, малды кыштан хүр ажыраар, чаксы хову ажилдарыңа эки белеткенир дугайында делгереңгей чугаа эрткен субботада Кызыл кожуун чагыргазының хуралдаар залыңа болган.

ТР-ниң көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм сайыды Юрий ТЫТ-ООЛ.

Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Сергей Ондар хуралды ажыдып, башкарып эрттирип тургаш, амгы үеде ажил чок аныяк кижилерни мал ажылынче хөйү-биле хаара тударыңа, оларның амыдыраарыңа орулга тып, ажи-төлүн ажилгыр-кежээ кижилер кылдыр өстүрүп, кижизидип алырыңа «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлевилелдин улуг ужу-дузалыын онзап демдеглээн.

Ук төлевилелди амыдыралга боттандыраарыңа дыка кыска үе арткан, а кылыр ажилдар дыка хөй: малчыннаар күзелин илереткеш, сумуларыңа шыңгыы шилилгени эрткен аныяктарга кыштаг тудар черлерни аңгылап бээр (ол девискээрлерге соталыг телефон харылзаазы чедип турар ужу-луг), март, апрель айларда, хар-дош эрээлектен, тудуг (бажың, кажаа) кылыр ыяшты арга-арыглардан, тайга-сыннардан кезип белеткеп, үндүр сөөртүп, пилорамаларга дилдирип алыры, май, июнь айларда бар-ла аргалары, күштү мөөңнөп, шалыпкын ажилдап тургаш, июль айның 10-га чедир бүгү чүс алды кыштагы белек кылдыр кылган турары, мал эмчилеринин, зоотехниктерниң дөрт киржилгези-биле 200 баш чаглыг кудуруктуг тыва хойларны эки коданнардан шилип, четчелеп, саткаш, чаа эзлеринге — аныяк малчыннарга, август айда алпарып хүлээдири, чай-күс айларында мал чөмчүн четчир кылдыр белеткеп алыры дээр, оон-даа өске. Чаа туттунган кыштагларны (бажыңнары чаңгыс аай хевирлиг болур ужу-луг) хүн херелинден ажилдаар электри энергиязының

чыры-биле, суг-биле хандыра-ры белек звес, ынчалза-даа ыяп-ла боттандыраар ужу-луг сорулга ол. Ук төлевилелди боттандыраарыңа көрдүнгөн чээли акшаландырышыңа аът садып алыр акша көрдүмнээн болганда, мал кадарып мунар аъттарны аныяк малчыннар кайыын тып алырыл? Ол база шиитпирлээр негеттиниң турар айтырыгларың бирээзи.

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлевилелди кайы кожуунда канчаар боттандырып эгелээнинин база кандыг айтырыглар тургустунуп келгениниң дугайында кожууннар чагыргаларының удуртукчулары Алексей Чалан-оол (Каа-Хем), Михаил Иусов (Би-Хем), Мария Куулар (Таңды), Валентин Ендан (Кызыл кожуун) олар кысказы-биле илеткээн.

Тываның Улустун банкызының директорунун оралакчызы Чойганай Лопсан төлевилелдин киржикчилеринге чээли акша бээринин база ону төлээринин чурумун, негелделерин тайыл-бырлап тургаш, хөй кижилерин «кредит төөгүзү» дээр бижимели багай бооп турарын демдеглээн. Өскээр чугаалаарга, аныяк кижилер моон мурнунда банкылардан, кредит организацияларындан хөй чээлилер алган азы оларны төлээринин хонук-хуусаазын хажыткан болуп турар.

Хуралга келген аныяк фермерлерниң чамдыктары билбээн чүүлдеринге харыылар алырын бодап, элээн каш айтырыг-

гаандан ол негелдени кү-арга чок болу берзе, малчыны спутник дузазы-биле даар телефоннар-биле хан-бис — деп, харылзаа би-информатизация сайыды Шойгу чыылганнарга дың-дың.

Ол ышкаш дөрт кожу девискээринде мал кышты-кынының канчаар эртип ту-ның дугайында кыска дың-көдээ ажил-агый сайыды ТЫТ-ООЛ кылып тургаш, бо-берге болуп турарындан хар улуг) база чамдык чер-мал чеми чедишпестеп а-нинден байдал нарын б-турарын демдеглээн.

Мал оолдаашкынының үезинде кожууннарда ма-чаш төлүнүн санаашкыны-шаанда кылбайн, Көдээ а-агый яамызынче сан-чур-ларны, дыңнадыгларны б-чорутпайн турарындан ук-да көргүзүлгелер будалча-луп турары дээр тус че-удуртукчуларын, ылаңгыя а-ажыл-агый эргелелдеринин-галарын болгаш специал-рин Юрий ТЫТ-ООЛ шы-шүгүмчүлээн.

Хуралга «Чаңгыс суур — пыс бүдүрүлгө» деп төлевиле-төп кожууннарда болгаш публикада канчаар ботта-турарының дугайында база-хову ажилдарыңа белетке-талазы-биле чер ажилдыг-мурнунда кандыг сорулга-салдынганын сайгарып, чу-лашкан.

Кара-Хаак сумунун чур-

Каа-Хем кожуун чагыргазының даргазының хүлээлгезин күүседип турар Алексей Чалан-оол, Таңды кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Мария Куулар, Би-Хем кожуун чагыргазының даргазы Михаил Иусов.

ларны салганнар. Оларны мал ажылының эге билиглеринге өөредир эргежок чугула дээрзин Сергей Ондар база демдеглээн.

Ийи чүс баш хойну аныяк малчыннар хөй акша-биле садып ал-гаш, өстүрүп эгелээр болганда, ол өнчүнү оорлардан, бөрүлерден, а эзлерин өске-даа айыыл-халап-тан камгалаары — онза чугула сорулга болуп турар. Ынчангаш кыштаг азы турлаг бүрүзү соталыг телефон-биле чугаалажып болур, харылзаа бар черге туттунган турар ужу-луг дээрзи, төле-вилелдин бир негелдези ындыг. Бир звес кандыг-бир чылда-

чылары шаандан бээр нол-картофель өстүреринге мө-жээнин барымдаалааш, ан-культураларның үрезинин тар-өстүрүп, республиканың ажи-агыйларын боттун үрезини-хандырып турар тускайлаткы-шырак бүдүрүлгени тургуза-га дузалап, ында бар суггары-системазын септеп-селиирин-кириштирер, чугула херек-ника аймаа садып алыр ажи-ландырышың-биле детким-көргүзерин өөренип көөрүн Ча-тан, яамыдан Кызыл кожуун чагырга даргазы Валентин Ен-дилээн.

Ол-ла кожууннун баштың Төлээлекчилер хуралының даргазы Степан Достай төп кожууннарның зона хуралы чугаалашкан айтырыгларны чугулазын демдеглен, аңаа ир-ишкен аныяк кижилер, кел-үениң фермерлери, хөй ажы-чүүлдерни билип алган бо дээрзинге идегеп турарын и-реткеш, бо ышкаш чыыштар-киржикчилерин Кызыл кожу-моон соңгаар-даа хүлээп а-рынга белек дээрзин чөвү-хуралдың түңнелинде чугаала-

Аныяк фермерлер.

Хенче-Кара МОНГУ
Авторунун тыптырар

«АФГАНЧЫЛАРНЫҢ» ТАЙБЫҢ ҮЕДЕ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЛАРЫ

Тывада Афганистан хоочуннарының эвилели, Бүгү-россияның «Дайынчы ха-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының Тывада салбынның кежигүннери чыл санын-февраль айда республикада ил турар Эрес-дидим чорук адазынга идепкейлиг кирип, чер-черлерде эртип турар чеглерниң кол шимчедикчи болу берген.

«Дайынчы ха-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының Өөредилге болгаш эртем ызы-биле бо чылын база ылап алганы тускай плангаар республиканың хоочуннарынче декада дургузунда хүн бүрү үнүшкүннерни илтиастап, хөй санныг солун ражылгаларны, сактышкын элдерин, эрес-дидим чорук камык солун ажилдарны ылын совет шериглерни анистандан үндүргенинден 27 чылынга база Ада-чурт галакчыларының хүнүнге илтиастаткан.

Кызыл хоорайның үстүкү элдеринин өөреникчилери ужуражылгалар элзэн каш паларга, ол ышкы Тываның национал музейинге каш хонук инде эрткен. Национал музейде эртип турган ужуражылгаларга школачылардан аңгыда,

аныяктар база хөйү-биле киришкенер. Ол темалыг ужуражылгалар доостурга, музейде «афганчылар» залынга экскурсияларны органиастап турган.

Каш хонук бурунгаар, февраль 20-де, Туран хоорайның Культура бажыңына Тываның кезек хоочун-«афганчыларын» чалааш, «Дириг төөгү» деп ужуражылга-кежээни эрттирген.

— 27 чыл бурунгаар «интернационалистичи дайынчы» деп сөстөр каяа-даа бо-ла дыңналыр турган болгаш, улус ынаар улуг кичээнге салбас турган. Херек кырында ол сөстөр ханы утканы — хүндүткелдиг дайынчы ха-дуңмалышкы, эрес-дидим чорукту илередип турган. Амгы үеде «афганчы»-дайынчылар бистен ырап бар чоруур ол дайынының хоочуннары болу берген.

Афган дайынының чылдарында совет офицерлер болгаш бөдүүн солдаттар эрес-дидим, төрзэн чуртунга берген даңгыраанга бердинген чорукту хөйү-биле көргүзүп турган. Хары черге интернационалистичи хүлээлгезин күүседип турган совет шериглер болгаш хамааты ажилдакчылар чурттуң белен эвес даалгазын ак сеткилдиг күүсеткен.

Бөгүн бистер маңаа диригдаа, бистиң аравыста ам чок-даа интернационалистичи дайынчы-

ларга хүндүткелвис илередип, Афган дайынының хоочуннары-биле ужуражылганы эрттиредир бис — деп, туранчылар ужуражылга-кежээниң эгезинде чугаалап турганнар.

Солун байдалга эрткен ужуражылгага Бии-Хем кожуунунун «афганчылары» база идепкейлиг киришкен. Ол дээрже, Юрий Кодур-оолович Сарыг, Сергей Топуй-оолович Тюлюш болгаш Олег Николаевич Кызыл-оол олар-дыр. Чижээ, Сергей Тюлюш амгы үеде Красноярск крайда амыдырап, ажилдап чоруур. Ынчалза-даа чаңгыс чер-чурттугларының бо ужуражылгаже чалалгазын улуг өөрүшкү-биле хүлээп алгаш, аңаа кирип келген.

Ужуражылга үезинде Афганистандан чанып келгеш, төрзэн черинге аарыг-аржыктан аңгы-аңгы чылдарда чок апарган «афганчы» чаңгыс чер-чурттуглары Юрий Байырович Айыжының, Юрий Ойдунович Маадының, Марк Сарыг-оолович Сумбааның, Георгий Дур-оолович Хомушкунун болгаш Александр Леонидович Фиминиң чырык аттарын чыылганнар сактып, мөгейиг минутазын кылганнар.

Ужуражылгаже ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары, «афганчылар» — Бүгү-рос-

сияның «Дайынчы ха-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының Тыва салбырының даргазы Сергек Сандыкович Шактар, ооң оралакчызы Лидия Васильевна Волошина, организацияның кежигүннери Юрий Валерьевич Кара-оол, Херел Васильевич Кызыл-оол болгаш Эрес Михайлович Хуурак олар база чаладып, аңаа идепкейлиг киришкенер.

Ажык чугаалыг, солун байдалга эрткен ужуражылгага ТР-ниң Афганистан хоочуннарының эвилелин даргазы Леонид Валерьевич Кара-оол, «афганчылар» Мерген Дадар-оолович Трасс, Владислав Павлович Кудрявцев болгаш Аяс Дадар-оолович Бораа олар база кирип, солун сактышкыннарны кылып, аныяктарга чагыг-сөстөрүн берген.

«Афганчылар» ужуражылганың киржикчилеринге боттарының солун дайынчы сактышкыннарындан аңгыда, амгы үеде ажил-чорудулгазын кончуг тодаргай таныштырган. Оларның чугаазындан Афган дайынының хоочуннары амгы үеде-даа черле анаа олурбас, ол-бо черлерде янзы-бүрү темалыг кежээлерге, шериг-патриотчу болгаш спортчу кижизидилге ажилдарына доктаамал кирип турар улус деп чүве билдинип турган. Шынап-ла, «афганчыларның» шаңналы дээш тыва болгаш хостуг хүрештерге, кара адарына маргылдаалар, зарницаалар чыл санында ында-мында эртип турарын республиканың чурттакчылары билер.

Туран хоорайның ортумаа школаларының үстүкү класстарының өөреникчилери, ажилчин аныяктар, албан организациялар төлээлери Афган дайынының хоочуннары-биле ажык чугаага идепкейлиг кирип, хөй санныг айтырыгларын салып, тодаргай харыыларын алганнар.

Леонид Кара-оол дайынчы эрткен оруун, эш-өөрүн чылыы-биле сактып чугаалааш, Бии-Хем кожуунунун аныяк-өскенинге тускай кыйгырыг кылып тургаш, Интернетте үен-даян, а чамдык

таварылгада шуут меге медээлерге бүзүрөвезин, черле ынчаш делегей «четкизинге» дыка хандыкшывазын дилзэн. Ооң орнунга спорт-биле «эдержип», быжыг эртем-билигни чедип алгаш, төрзэн республиказының бурунгаар хөгжүлдэзи дээш ажилдаарын чагаан.

Шак-ла ыңдыг чагыг сөстөрүн ужуражылганың киржикчилери өске-даа «афганчылар» база чугаалаан. Хары сөс алган туранчылар, а оларның аразында Бии-Хем кожуунунун чагырга чериниң даргазы Михаил Валентинович Иусов, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты Юрий Афанасьевич Тыхеев дээш, өскелер-даа тыва «афганчыларның» аныяк-өскениниң патриотчу кижизидилгезинге улуг үлүг-хуузуун бедии-биле үнелзэннер.

Кызылдан аалчылар ужуражылгага куруг холдуг келбээн. Олар Бии-Хем кожуунда дайынчы-эш өөрүнге Тыва Республиканың, Тывада Афганистан хоочуннарының эвилелин, Бүгү-россияның «Дайынчы ха-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының тураскаалдыг медальдарын, өөрүп четтиришкин бижикирин, «Дайынчы ха-дуңмалышкы чорук» сеткүүлдүң тыва «афганчыларга» тураскааткан тускай үндүрүлгезин байырлыг байдалга тывыскаан. Чыылганнарда Афганистан, Афган дайынының Тывада хоочуннарының дугайында кинофильмнери бараалгаткан.

Туран хоорайның улуг-бичии чурттакчылары Афган дайынының хоочуннарынга кончуг хүндүткелдиг, оларга чоргаарланыр деп чүвени ол кежээ көргүскен. Хоорайның школачыларының «Солаңгы» танцы бөлүү, кожуунунун билдингир ыраажызы, курлавырда подполковник Ф. Анганзоров дээш, өскелер-даа шериг-патриотчу ыры-шоордан, танцы-самдан тургустунган солун концертти аалчыларга бараалгаткан.

Юрий ДАРБАА.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2016-2021 чылдарда составын четчелеп эгелзээниниң дугайында

2016 чылдың февраль 8 №127/615-6 Кызыл хоорай

оку, Каа-Хем, Кызыл, Эр-кожууннарның, Кызыл хоочун девискээр соңгулда комиссияларының 2011-2016 чылдарда составының бүрүннүң доозулганы-биле аштыр, «Россия Федерацияның хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга кирип эргезинин сол магадылалдарының дунда» Федералдыг хоойлунун үлүнүң 3.5.6.7 пункттарын үштүр Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының доктаа-ы болза:

Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларына азында аттарны тыпсыр аш дараазында сан составын тургузар:

Эр-кожуунун девискээр соңгулда комиссиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9 хүн);

Каа-Хем кожуунун девискээр

соңгулда комиссиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);

Кызыл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);

Эрзин кожуунун девискээр соңгулда комиссиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 11 кежигүнү);

2. Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2016-2021 чылдарда составын четчелеп эгелзээниниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дыңнадыг республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар (дыңнадыгның сөзүглелин кошкан).

3. Кирген саналдарны хүлээп

алырын болгаш сайгарарын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының аппарадынга дагзыр.

4. Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынче, Тыва Республиканың Дээди Хуралынче (парламентизинче) депутаттар мандатарын хуваарына кирипкен кандидаттар даңзызын деп-шиткен муниципалдыг тургузул-лар органнарының, хөй-ниити каттыжышкыннарның, муниципалдыг тургузулларның төлээлекчи органнарының соңгукчуларын чурттап, ажилдап, албан хаап, өөренип турар черлериниң аайы-биле хуралдарның Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2016-2021 чылдардагы составына кандидатураларның дугайында мурунку составтын девискээр соңгулда комиссияларының кириери эргежок

чугула документилериниң даңзызын бадылаар (мында кошкан).

5. Бо доктаалды республика-

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2016-2021 чылдардагы составын четчелеп эгелзээниниң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга кирип эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 26 чүүлүнүн 6 пунктузун, «Тыва Республиканың соңгулда комиссияларының системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 18 чүүлүнүн 2 кеззэн удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Эрзин кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының (бадылаар эргелиг 9 кежигүн) кежигүннеринге томуйлаар кылдыр кандидатуралар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелзэнин чарлап тур.

Документилерни бо чарлап-ды парлаан хүнден 30 хонуктуң дургузунда 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. 8-(39422)-2-10-09) деп адреске хүлээп алыр.

Девискээр соңгулда комиссияларының составынче кандидатураларны саналдап кириерде, ону Россияның ТСК-ның 2010 чылдың 02.17-де №192/1337-5 доктаалы-биле бадылааны девискээр соңгулда комиссияларын четчелеп тургузарының чурумунун дугайында Методиктиг сүмелеринге дүүштүр кириери эргежок чугула.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

ОФИЦЕРЛЕР БАЛЫ

Февраль 23-те, Ада-чурт камгалакчызының хүнүндө, Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга Офицерлер балы болган.

Театрның үшкү коңгазы эткен соонда, РФ-тиң болгаш ТР-ниң күрүнө гимнери чаңгыланып, байырлыг хемчегниң эгелээрин чарлапкан. Сценага элээн каш уран күүселделерниң соонда, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хууракты байыр чедирери-биле индирже чарлапты.

— Бо хүннерде Шолбан Валерьевич Кара-оол Москвада РФ-тиң камгалак сайыды С.Шойгу-биле албан-езузу болгаш амы-хууда ужуражылгаларда турар. Республиканың Баштыңы меңээ байыр чедиришкенин номчурун даасканынга чоргаарланып тур мен дээш, Тываның Баштыңының Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле байыр чедиришкенин номчаан.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Аппараты «У солдата выходной» деп ырыны күүсеткен соонда, танцы мөөрейинге киржип турар албан черлериниң удуртукчулары оожум вальсты күүсетти. Оларның аразында ОБЯ-ның ТР-де Кол эргелелиниң даргазының оралакчызы Александр Байыр-оол, Миграция албанының начальниги Надежда Дудуп, Кижиниң эрге-ажыын камгалаар талазы-биле хайгааралдың федералдыг албанының даргазы Людмила Салчак, үндүрүг албанының удуртукчузу Вероника Сүге-Маадырны таныдым.

ИХЯ-ның танцычыларының салгын-хат дег чиик долганып танцылааш барганының соонда, тиилекчилер бо-дур деп бодап олурумда, дараазында күүседикчилер база хоомай звес болду. Мөөрейниң танцыларын, көрүкчүлөргө шыланчыг болбазы-биле, аралаштыр күүседирге, танцычыларның ээлгир магавоттарын, баштарының шимчээшкни аайы-биле чараш эргилиншигини көргөш, езулуг мага ханышкынның сонуургап көрдүм. Кайызын кандыг дээрли!

Республиканың федералдыг албаннарында, бир болза, уран чүүл школаларының доозукчулары ажилдап турар хире, бир болза бо албан черлеринде ажил турупкан, даргаларындан эгелээш, чүгле танцылап-ла турар хире.

Миграция албанының начальниги Надежда Васильевна Дудуп мөөрейниң киржикчилериниң аразында база танцылап үнүп келди. Мөөрейниң киржикчилериниң назы-хары аныяк дээрзи арын-шырайындан илдең. Ынчалза-даа Надежда Васильевна чараш танцылаарын олардан бичии-даа дудак чок дээрзин хөгжүмнүң аайы-биле тода шимчээшкни кезек бүрүзү-биле бадыткады.

РФ-тиң Истелге комитетиниң Тыва Республика талазы-биле Истелге эргелелиниң 3 эжеш танцычылары өскелерден ылгалдыын баштайгы танцызында-ла бадыткаптылар. Нарын көдүрүшкүннери тода болгаш хөгжүм аайы-биле күүсеткенин көрүкчүлөр дораан үнелеп, «Эр хейлер!» деп алгыржып турдулар.

Мынчалдыр 48 эжеш танцычылар сценага вальс аялганынга бөөлденип, чараш ээлгир шимчээшкни-биле көрүкчүлөрни өөртү.

Чапсар аразында театрның холлунга республиканың бал танцыларының мөөрейлеринге шылгараан самчылар латин американ танцыларны күүседип, чоннуң кичээнгеин хаара тудуп турду.

Кызыл хоорайның мэри Владислав Ховалыгга чеде бергеш:

— Владислав Товарищтаевич, байырлал-биле. Кайы команданың күүселдезин сонуургадыңар? — деп айтырдым.

— Кайызын кандыг дээрли. Шупту шырак-тыр. Мен ИХЯ-ның самчыларының аразында оглум дээш «аарып» тур мен. Ол хоомай звес танцылады. Ынчалза-даа мөөрей дыка чидиг демиселде эрти. Тиилекчи кайы албан чериниң командазы болурун чугаалап шыдавас мен. Шуптузунга чедишкенин

күзээр-дир мен — диди.

Байырлыг хемчегниң ийи дугаар кезээнге республиканың кадет класстарының өөреникчилериниң аразында балга тиилээн Президентиниң кадет училищезиниң өөреникчилериниң, ийи дугаар черни элээн Кызылдың 5 дугаар школазында кадет класстың өөреникчилериниң күүселдезинге «Полька», «Сударушка», «Фигуралыг вальс» болгаш тыва аянга эде кылган бал танцызы «Челер-Ойну» көрдүвүс.

Шаңналдар тыпсышкыны эгелээн. Албан черлериниң самчыларының аразындан «сылдыс самчылар» деп илерээннерге дипломнарны тывысты. Идепкейлиг киришкени дээш, Тыва Республиканың Культура яамызының шаңналдарын тывысканының соонда, кым-на эң кол шаңналды алыр ирги

деп бодап залда кижилер бүрүзүн сонуургадып турган.

Демисел аажок чидиг болган. Мен бодум хуумда, Истелге эргелелиниң самчылары тиилээр боор деп бодап турдум. Оларның тренери Регина Барнакова танцыны нарын шимчээшкни-биле кылдыр тургускаш, ону тода, чиик кылдыр күүседиринге истекчилерни өөрткенин демдеглевес аргажок.

Истелге эргелелиниң самчылары бирги чергениң лауреаттары болду. А мөөрейниң дээди шаңналын федералдыг албаның удуртукчузу боду киржип турары команда... РФ-тиң Тыва Республикада Федералдыг Миграция албанының салбырының самчылары чаалап алган.

Гран-при шаңналды Анатолий Партизанович тыпсып тура, баштактанып:

— Жюриге ажилдаары нарын. Бөгүнгү жюриге оон артык берге болган. Чүге дээрге, бирээде, мөөрей дыка чидиг эртен. Ийиде, Роспотребнадзорга шаңнал бербеске кайын боор, Культура яамызының ында сонуургалдары хей болгай. А өске талада ОБЯ база хей негелде салып болур. Истелге эргелелинге кичээнгеин салбаска, база айылдыг... Ынчангаж жюриге, мындыг берге ажилды чөптүү-биле кылып чорутканы дээш, четтиргенивисти илередип каалы — диди.

Мындыг хевирлиг балды чыл санында эрттирерин культура сайыды Алдар Тамдын чыылганнарга аазады.

Бо хемчегни көргөш, келир үеде Ада-чурттуң камгалакчызы чүгле бодунун мергежилин эки билир звес, а бүгү талазы-биле сайзыраңгай кижилер болурунга бүзүрелим быжыгып, өөрүп чандым.

Айлан ДАРЖАЛ

СОЛУН
КОНЦЕР

Ада-чурт камгалакчызының хүнүнүн бүдүү Екатеринбург хоорайда шериг округунун офицер бажыңының артистери концертин кызылчыларга раалгаткан.

Россия Федерация культуразының алды ажилдакчызы Станислав Довгалюктун удуртукчу элбек программалыг концерт-сам, ыры-шоор кирип турар. Ада-чурт камгалакчыларынга тураскаат концертче чалаткан аал — республиканың өөреникчилериниң сургуулдары дентилер, кадеттер, башхоочуннар.

Алдарлыг коллективтай Кызылда Президент кадет училищезиниң сурдарынга, оон Улусчу чогаал бажыңыга халас концерт көргүскен. Улусчу чогаал бажыңының фойезинге аңгы үелерниң коллектив боо-чепсээниң делгелгези рээни онзагай. Ону тудупк сонуургаан улуска тайылбыр турган. Ырактан солун котин бараалгадып келген ааларны сураглыг хөөмейжи Көшкендей хөөмей-сыгы биле уткуп алган.

Концертке көрүкчүлөр бир сонуургаткан чүүл — Екатеринбургтуң А. Поличкин тыг сураглыг, хоочун ансамблиниң дыка көрүш чараш танцы-самы болгон. Ансамблдин солист аныяк-даа болза, бүгү чур билдингир ыраажылар. «Лос» телевилелдин киржикч Артем Каторгиниң «Для меня нет тебя прекрасней» ыры база Мистер Икстин ария «Битва хоров» телевилелдин киржикчилери Глеб Бессон биле Евгений Кудряшовтуң «Бите, девушки, простых романтиков», «Мечты сбываются» дээн чонга билдингир апарыларынын көрүкчүлөр өөр магадап дыңнааннар. Дайын хөдөөлишкенинниң киржикчилери хоочун офицерлер оон чоннуң бурунгу хөгжүм хергели гуслиге ойнай бээрге, онзагай. Скрипкага кайгамч ойнакчы Семен Хасен сол күүселдези-биле көрүкчүлөр бараан болган.

Аппынай СОЯ

Тыва – чоннар найыралының чурту

Юйчень Сунь: “ТЫВА — МЭЭҢ БАЖЫҢЫМ-ДЫР”

Эрткен чылын Кызыл хоорайга “Интернационал” өг-бүлө – езу-чаңчылдар алдири” деп мөөрейге Аяна Юйчень Суньнар “Өг-бүлөвистиң езу-чаңчылдары” номинацияга тилекчилер бол-

– Юйчень, силер Кыдаттың тывага төрүттүнген силер? – Мен Кыдаттың соңгу-ең чүгүнде Харбин хоорайга төрүттүнген мен. Ада-ием на-аппа кырааш, “бурганнаан”. Ты-же 1999 чылда акым Юйлянга дуулажыры-биле бир дугаар-аа тарып турган. Эгезинде, дыл-тес кижиге, кожоларым-биле-не алыры безин берге тур-орус дылды чоорту өөренип-дим. Чаавам тыва. Ол уруглар-кизи мергежилдиг. Амгы үеде-ар Россияның төвү Москва-райда чурттап турарлар.

– Аяна-биле кажан таныжып-дынар?

– 2000 чылда ногаа тарып, үстүрүп турган үем. Бир катап-арумге, кожоларның инектери-ордоче кирип келген, тарып-ган ногааларымны чуура ба-п, чип турар болган. Инектерни-каадан ойладып, ээлери-би-шыңгы чугаалажыр бодап-р чыткан мен. Инектерниң-и аныяк кыс бажыңындан-п кээрге, хорадаан сеткилим-гаар-ла оожургап, чаңгыс-даа-чугаалап шыдавайн барган-н. Ооң соонда огородумче-дан-на аныяк кыстың инектери-лдап” кээрин четтикпейн ма-р турдум. Бир-ле хүн дидим-ип алгаш, таныжып алдым.

– Аяна, бажыңыңарга кан-г дылга чугаалажыр-дыр-ер?

– Өг-бүлөвистиң аразыңга-с дылга чугаалажыр бис. Бо-туругларым-биле тыва дылга-а чугаалажыр мен.

– Кыдатка Чөөн-чүк кален-ны езугаар Чаа чылды кан-р байырлаар силер?

– Тывада Чаа чылды Ша-дээр болза, Кыдатта бо-ырлалдың ады Чунь тья-стың байырлалы. Чаа чылды

эгезинде өг-бүлөвиске, дараа-зында ада-иевистиң бажыңыңа-аалдап чедип байырлаар бис. Эң-не ынак, хүндүткелдиг че-мивис – аңгы-аңгы холуксаалыг-манчылар. Оон аңгыда кыдат-чон фейерверктерге дыка ынак. Частың байырлалын бир ай-чыгы демдегелеп, ойнап-хөг-лөп эрттирер бис. Кыдатта Россияга-көөрге, байырлалдарның саны-эвээш.

– Аяна, силер полицияның-капитаны болгай силер, боду-нарның дугайында таныш-тырып көрүңерем?

– Мен Ак-Довурак хоорайга-төрүттүнген мен. 1989 чылда ада-ием амыдырал-чуртталгазының-аайы-биле Каа-Хем суурже көш-кен. Үш кады төрээнерлиг мен. Москвага Россияның күрүнениң-гуманитарлыг университетинге-юрист мергежилди чедип алгаш, 2009 чылда ТР-ниң ИХЯ-ның Кы-зыл кожунунуң назы четпээннер-биле ажил чорудар килдиске, 2013 чылда хайгаарал инспек-тору болуп ажилдай бердим.

Ада-ием мал-маган тудуп-турар. Оларның өдээнде бистиң-инектеривис база бар.

– Юйчень, силер “Тенгри”-ресторанның шеф-повары-болгай силер, өг-бүлөңерниң-ынак чеми чүү ирги?

– Бо ресторанга ажилдаа-рының бетинде “Кыдат хана”, “Беш сылдыс” ресторанның ажилдап турдум. 2005 чылда “Кыдат хана” ресторанынче Пин-дээр кыдат эжим ажилдаарынче-чалаан. Поварның дузалакчызы-бооп ажилдап тургаш, дыка хөй-ажыктыг чүүлдерни шиңгээдип-ап, арга-дуржулгам чоорту бе-дээш.

Бажыңга ристи чөмгө хөйү-биле ажыглаар бис. Аңаа немей-дагаа, балык эди, ажыг перец, соялыг соус болгаш дыка хөй-ногаа аймаандан аъш-чем кы-лырынга ынак бис. Аъш-чемни-кадыкшылга ажыктыг кылдыр бе-леткээр. Чижээ, буска хайынды-рар азы дагааның эдин бодунуң-үзүңге быжыраар. Ынчангаш ногаа-аймаа-биле кылган манчыларга-дыка ынак бис. Дөрт харлыг

Суньнарның өг-бүлөзи.

оглум микрочалгыларлыг суугуга- (микроволновка) дагаа чуургазын-өй-тавында дузааш, быжырып-чиптер кижиге.

– Өг-бүлө туткаш, каш чыл-чеде бердиңер, Аяна?

– Юйчень-биле 2000 чылда-таныжып алгаш, 2001 чылда-бадылажып алдымыс. Оон бээр-16 чыл чеде берди. Мен поли-ция шугумунда ажилдап турар-болгаш, дыштаныр хүннерде-ажылдаарым “дам баар”. Юй-чень мени ол дээш чаңгыс-даа-чемелеп көрбээн. “Ажыл соонда-кээримге, Аяна удуп чыдар, от-туп кээримге ажилдап чорупкан-боор. Бис чүгле телефон дам-чыштыр чугаалажыр бис” – деп, ол баштактары.

– Ажылыңар дыка-ла чай-чок-тур. Хостуг үе тыптып-келирге, өг-бүлөңер-биле кан-чаар эрттирер-дир силер?

– Бир оол, бир уруглуг бис. Уруувус 7 класс, оглуус 4 харлыг. Уруум бичии турда ада-ием-бис-ти аажок деткип, дузалап турган. Бис ийиниң ажылывыс чай чок, байырлал, дыштаныр хүннер-дивейн ажилдаар. Мен даң ба-жында үнер, дүнекиниң 12 шакта-чанзымза-ла экизи ол. Юйчень-11 шактан эгелээш, эртенгиниң 4-шакка чедер. Ынчангаш уруувус

дуңмазын карактап, уруглар са-дындан ап, боду-ла аъш-чемин, онаалгаларын кылып, идик-хевин-чуп, бажың-балгатты эмгелеп-алыр. Өг-бүлөвис ийи-чаңгыс-чыгып келирге, амданның аъш-чем кылып алгаш, телевизор-көрүп, бажыңга дыштанырынга-ынак бис. Чайгы үеде уруглары-выс кырган ада-иезиниң чанынга-мал-маган кадарып чайлаарлар. Кышкы үеде чуңгулаар бис.

– Кыдаттан келгеш, акы-ңарга ногаа тарып, дузала-жып турганыңарны үстүңде-чугааладыңар...

– Ийе, ол ажилды ам бажы-ңывыстың огородунда улам-чылап турар мен. Ам удавас-өзүмнер тарыыр үе келир. Ногаа-тарырының чажыттарын акым-дамчыдып берген. Ынчангаш-Тывага тарып болгу дег ногаа-аймаан шуптузун тарып, күзүн-эл-бек дүжүттү ажаап ап, бүдүн чыл-дургузунда кандыг-даа химиктиг-бүдүмелдер чокка өстүрген ам-данның ногааларывысты чөмгө-ажылап турар бис.

Огород тарырындан аңгыда, хаваннар база азырап турар бис.

– Аяна, аас-кежиктиг өг-бүлө-силерниң-биле кандыг болур-ужурлугул?

– Уруглар каң кадык болур

болза, өг-бүлө аас-кежиктиг болур-деп санаар бис. Өзүп кээрге, ооң-кандыг болуру чүгле ада-иезиниң-кижизидилгезинден хамааржыр. Ынчангаш уругларның кадыын-бичиизинден тура камнаары-чугула. Ол дээрге хөй чагыг-эът, үстүг, чигирзиг аъш-чемни-өйлээри-дир. Оон аңгыда өгүнү-эр, кыс элери бот-боттарын эки-билчир, хүндүлежир, бүзүрежир, деткижер болза, өг-бүлө быжыг-болур. Өөм ээзи мээң чай чок-ажылымны эки билер болгаш, дүштеки чемни кылгаш, ажылым-че кирип бээр. Байырлалдар-үезинде коллективимниң ажил-дакчылары өөм ээзиниң “Фун-чоза” деп саладын чагыыр улус.

– 2016 чылды Тываның-аалчыларыңа хүндүткелдин-чылы кылдыр чарлаан. Юй-чень, силерге маңаа чурттаары-таарымчалыг-дыр бе?

– Тывалар дыка биче сеткил-диг, дузааргак, эвилең-ээлдек, эп-найыралга ынак чон деп, 1999 чылда келгеш-ле, эскер-дим. Тывалар кыдаттар-биле-дөмей, улугну улуг, бичиини-бичии деп хүндүлөп чоруур-дур. Кыдатта үлетпүр бүдүрүлгелери-хөй болгаш, агаар-бойдус, суг-хирленип турар болгай. Тываның-агаар-бойдузу кайгамчык-тыр. Сугну краңдан узуп алгаш, ижип-болур деп улуг хоорайларның-чурттакчылары дыңнаар болза, бүзүрөвес боор. Тывада ышкаш-арыг агаарлыг чер чок боор деп-санаар мен.

Тывага чурттаанымдан бээр-16 чыл чеде бердим. Бо үе-дургузунда эш-өөрүм база көвүдээн. Тыва мээң бажыңым-дыр деп-чугаалаар болзумза, хөөредиг-чок боор. Аянаның ада-иези мени-оглу ышкаш хүлээп, мээң авам, ачам болу берген. Мында мээң-өг-бүлөм, мээң бажыңым, мээң-ада-ием бар.

– Интервью бергениңер-дээш четтирдим.

Шончалай ХОВАЛЫГ-чугаалашкан.

Чурукту өг-бүлө архивинден-алган.

Прокурорнуң негелдезин күүседир

ТОРГААЛГА ОНААШКАН

Прокурорнуң негелдезин өже-р күүсетпээни дээш, кожуун-ыргазының кол специализи тор-ган.

Чер харылзааларының талазы-биле-гарлыкчыларның эргелериниң камга-ын хандырып турар хоойлужудулганың-кожуунда канчаар күүсеттинип тура-Сүт-Хөл кожуунуң прокуратуразы-аан. Ооң түңнели-биле холбаштыр-илжудулга күүселдезиниң талазы-е чогуур медээни бээриниң дугайында-элдени Сүт-Хөл кожуун чагыргазынче-курор кириген. Ол негелдеге харыы-птыңан хуусаада кирбээн.

Ооң чылдагаанын кожуун чагыргазы-чер болгаш өңчү-хөреңги харылзаа-ының талазы-биле кол специализи-медээлер ажилдап кылыр болганын-негелдени чогуур үезинде харыылап-тиклээн мен деп тайлырлаан. Херек-ында ону күүседиринге бердинген үе-ир турган.

Прокурорнуң негелдезин кичээңгейге-аан чорукту Тыва Республиканың

прокурорунуң даалгазын күүсетпээни, ындыг харысалга чок хамаарылга дээр-ге хамаатыларның эргелерин болгаш-хосталгаларын, ниитилелдин болгаш-күрүнениң хоойлу-биле камгалаан эрге-ажыктарын камгалап турарыңа прокурор-хайгааралын боттандыраарыңа шаптык-чедиргени деп көргөн.

Ооң уламындан район прокурору-Сүт-Хөл кожуунуң чагыргазының чер-болгаш өңчү-хөреңги харылзааларының-талазы-биле кол специализинге ха-маарыштыр РФ-тиң Административ-тиг чурум хажыдышкыннарының-дугайында кодекзиниң 17.7 чүүлү-биле (прокурорнуң негелдезин өжегээр-күүсетпээни) херекти оттурган.

Сүт-Хөлдүн кожуун судунуң доктаа-лын езугаар Сүт-Хөл кожуунуң чагыр-газының чер болгаш өңчү-хөреңги-харылзааларының талазы-биле кол-специализин административтиг харыы-салгага онаап, 2 муң рубльге торгаан.

Буян-Бады НУРЗАТ, Сүт-Хөл кожуунуң прокурору.

АЖЫЛЫНДАН ОН АЙ ХУСААДА...

Прокурорнуң хоойлу езугаар негел-дезин күүсетпээни дээш, көдээ суму-чагыргазының даргазын ажилындан-он ай хуусаага чайлаткан.

Тус чер бот-башкарылга органнарының-ажыл-чорудулгазының коррупцияга удур-демисел дугайында хоойлужудулгада-айыттыңан ажык-чарлыг чоруунуң прин-цивин сагып турарыңа хамаарышкан-кезээңге хыналданы Тожу кожуунуң про-куратуразы чоруткан.

2003 чылдың октябрь 6-да «Россия Фе-дерациязынга тус чер бот-башкарылганын-организаастарының ниити принциптериниң-дугайында» №131-ФХ Федералдыг-хоойлунуң 52 чүүлүнүн 6 пунктунда тус-чер бот-башкарылга органнарының-ажыл-чорудулгазының ажык-чарлыг болу-рун айыткан. Тус чер бот-башкарылга-органнарының муниципалдыг албан-хаакчыттарының, муниципалдыг албан-черлериниң ажилдакчыларының санын, оларны тударыңа үндүрүп турар акша-хөреңгиниң түңүн айытпышаан, албан-езузу-биле квартал санында парлаарын

хоойлуда айыткан.

Ол бүгү негелделерни суму чагыр-газы сагывайн турарын хыналда иле-реткен. Ол фактыларны чайладырының-дугайында Ий суму чагыргазының дар-газы Валентина Тонгурбанче негелдени-кириген, ону сайгарып көргөн. А кажан-катап хынал көөрге, суму чагыргазының-даргазы хажыдышкыннарыңа чайлат-паан болган. Ол дээш В.Тонгурбанга-хамаарыштыр РФ-тиң Административтиг-чурум хажыдышкыннарының дугайында-кодекзиниң 17.7 чүүлү-биле (прокурорнуң-негелдезин өжегээр күүсетпээни) адми-нистративтиг херекти оттурган.

Тожунуң кожуун суду Валентина-Тонгурбанниң күрүнениң федералдыг-хамааты албанының албан-дужаалын, РФ-тиң субъективтиг күрүнениң хамааты-албанының албан-дужаалын, муниципал-дыг албанның албан-дужаалын ээлээр-эргезин 10 ай хуусаага казан.

Наталья ГРЕК, Тожу районнуң прокурору.

«АРЫГ ОРАН» ДЕП НАЦИОНАЛ ПАРК

Чайгаар бүткен бойдустан Бүгү-делегей фондузу дээр, долгандыр турар хүрээлелди камгалаар, шинчилээр, када-галаар, катап тургузар угла-нышкынныг хөй-ниити ор-ганизациязы. Ол делегейниң 100 ажыг чурттарында 1300 төлөвилелдер-биле ажилдап турар. Ооң эмблема демдээ – Кызыл дептерже кири бижиттин-ген панда деп адыг.

Россияга бойдустан Бүгү-делегей фондузу 1988 чылда ажилдап эгелзэн, 1994 чылда ооң төлээ чери тургустунган болгаш оон бээр чурттуң 40 ажыг регионнарынга 150 төлөвилелди чоруткан. Бойдус камгалаар херекке ук фонд Россияның регионнарынга 30 млн. ажыг доллар акшаны салган.

Бойдустан Бүгү-делегей фондузунуң Алтай-Саян экоре-гион салбыры кижэи буду дегбээн черлерлиг, «черлик» деп адап болур бойдус хүрээлелдиг Тыва-ны хөлчөк сонугурап турар. Ын-чангаш бо хүннерде Алтай-Саян салбырының удуртукчузу Наталья Трофимова, парлалга секретары

Татьяна Иваницкая Тывага кээп чорааш, Чазак Даргазының ора-лакчызы Сергей Ондар, Бойдус курлавырлар яамызының, Убса-Нур заповедниктиң төлээлери, журналистер-биле ужураш-каннар. Келген кол-ла сорул-газы – Тывага национал парк тургузарының айтырыын чу-гаалажып көөрү. Баш бурунгаар санап көрүп турары-биле, ындыг парк Тожу, Тере-Хөл, Каа-Хем кожууннарның чөөн талакы де-вискээринде тайгаларның бир миллион гектар хире девискээр-ин хаара тудар.

Сибирь регионнарында, Ал-тай, Бурятия, Красноярск край ол ынчалдыр национал парктар, заповедниктер шагда тургустун-ган. Бисте «Азас» болгаш «Убса-Нур ыйгылаажы» деп ийи запо-ведник бар. А национал парк деп чүве чок. Национал парк биле заповедниктиң ылгалын маңаа чугаалап кагза, артык эвес боор. Заповедник черже кымның-даа кирер эргези чок болгаш аңаа ажил-агыг чорудары хоруглуг. А национал паркче аңчылардан аңгыда туристер, бойдуска ынак

кижилер эртип болур, аңаа база ажил-агыг чорудуп болбас. Бой-дус камгалалының заповедник хевири чүгүле Россияда бар, өске чурттарда ындыг чүве чок.

«Азас» заповедникте Кызыл дептерже кири бижиттинген хем кундузу база кызыл бөрү, оон аңгыда хүрөң адыг, сыын, дырбактыг, торгу, элик, хүлбүс, черлик хаван, сарыг-кундус, дииндээш, өске-даа дириг амы-таннар бар.

Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Чаа-Хөл, Сүт-Хөл кожууннарның кызыгаарын хаара туткан 39,6 муң гектар черде беш кезектиг «Убса-Нур» ыйгылаажының заповедниги бар. Ооң бир сол-лун участогу – Ямадлыг. Мын-да бөкпөк хараганнарлыг, хүннээркектиг хову. Мөңгүн-Тайга участогуна 3970 метр бедикте – мөңгө меңгилерлиг даглар.

Заповедниктерни ажаап, хай-гаарап тударына херектиг акша-хөреңгини федералдыг бюджет үндүрүп берип турар. А нацио-нал парк турарга, ооң акшалан-дырышкыны база федералдыг

бюджеттен кээр. Ынчангаш Тывага бойдустан Бүгү-делегей фондузунуң Красноярскиде турар Алтай-Саян экорегион салбыры «Арыг оран» деп наци-онал паркты тургузарын чоокку ийи-үш чыл иштинде чедип алыр болза, бистиң кайгамчык чараш, бай-байлак, аң-меңниг, сырый арга-ыяштыг тайгаларывыс, хемнер-хөлдөривис онза хай-гаарал, камгалал адаанга баар. Ол кезек кожууннарның чуртта-чыларына ажилдаар черлер база тургустунар. Ырак-чооктан келген туристер, туралаан-на кижэи бүрүзү арга иштинче кайы хамаанчок кирбес. Национал паркче оларны чөпшээрелдиг кириер апаар. Төтчөглекчилер дугайында чугаа-даа турбас.

Бойдустан Бүгү-делегей фондузунуң Россияда төлээ чери Тывада ирбишти камгалап арттырар талазы-биле ажилды чорудуп турарын билер бис. Шак ындыг чергелиг «Амурнуң пары» деп программа дуга-йын база телевизордан көрүп турар болгай бис. Черле ын-чаш чидериниң кырында кел-

ген аң-меңни камгалаар бойдустан чайгаар бүткен хевири арттырынында төлөвилелдери бар.

Тожу, Тере-Хөл, Каа-Хем кожууннарның чөөн талакы хөй-ниити алыр «Арыг оран» деп национал паркты тургузарынга үе херек дээр, дингир. Баштай ооң экорегион экономиктиг санаашкын кылыр апаар, өске-даа ганизастыг айтырылган. Бо ажилды шимчедип лээринге ТР-ниң Чаа-Хөлчөк деткип турарына Саян салбырының удурту Наталья Трофимова четтиришкын-биле чуга олурду. Ынчангаш «Арыг оран» деп национал парк ду тургустунуп, иштики-даш туристерни хаара тудар идиглиг апаары – Тыва социал-экономиктиг са-ралына бичии-даа бол салдарлыг болуру чугааж Надежда Эр

КАРА-БАЖЫНДАН ЧАГАА

Кеземчени күүседириниң федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң №1 истелге изоляторунда хоругдалда чыдар Альберт Александрович Шожуттуң чагаазы «Шын» солуннуң редакциязынга келген. Бо чагааны хоругдал черинден хоойлу-дүрүмге дүүштүр үндүргөн, кеземче күүседириниң албан чериниң демдеглел таңмазын басып, чагааны чоруткан хүнүн демдегледип, чоруткан ажилдакчының албан-дужаалын, ат-сывын албан-өзүзүнүң дыңнадында баскан.

Хоругдал черинден мындыг чагаа келген дугайында ТР-ниң прокуратуразына, РФ-тиң Истелге комитетиниң Тыва Ре-спублика талазы-биле эргелелинге «Шын» солуннуң редакция албан-өзүзү-биле дыңнаткан.

Хоругдал черинде чыдар Альберт Шожуттуң чагаазын би-жээн олчаан ол-ла хевээр, үжүк-бижик частырыгларын этпейн, солунга парлап, чагааның авторунуң бижээн чүүлдеринге ха-маарыштыр сайгарылганы чогуур органнар чоруткаш, «Шын» солунга дыңнадыр боор деп редакция манап турар.

Тыва Республикасының Ички Сүлүмүзү
Федерацияга
Шожуттуң Альберт Александрович
Август

Дилег чагаа
2015 чылдың август 4-те дүүш соонда үш шак чартык үезинде, Шагаан-Арыг хоорайның төп кудумчузунга таныжым боор уругу манагызын кылашпай турум-да, шагдаа ажилдакчылары кел-геш мени тудуп апардылар, чүү дээш тудуп алганын даа билбээн мен. чүгүле аксым чытыг, эзирик байдалдыг дээш тудуп алган деп бодаан мен. Полицияның дежур-ный кезээнге мени хондурдулар. Эртенинде 2015 чылдың август 5-те эртенгиниң он бир шак үезинде үш дугаар кадында бир кабинетче кирип экелдилер. Ынчан чүү дээш тудуп алганын билип калдым, телевизор шам-нап болду, салааң изи болгаш херечилер сени көргөн дир, оор-лаан телевизорун кайда апарып калдың деп, айтырдылар.

Актыг черге шииттиргеним дугайында бодумнуң амы-хууда каш одуругну «Шын» солунга бижикседим. Аныяк чаш на-зындаа чүү турбас боор, тайып ужу, даянып турар деп, тыва чонун үлегер домаа даа база бар болгай, билер бис. Мен бо-дум болза Улуг-Хем кожууннуң Шагаан-Арыг хоорайга чуртап өскөн мен. Силен үемде часты-рыгларым дээш кем-херекке ийи удаа онаашканым, түннелинде шынгыс эдил чазар колонияга херек үүлөмни эрттирдим. Тю-мень облазының Ишим хоорайга үш чыл болдум. 2014 чылда октябрь 31-де хосталгаштың Красноярск хоорайга ажилдап чуртап тургаш, Тывага декабрь 27-де хеймер кыс дунмамның

дилээ-биле чедип келген мен Кызылга. Ол дунмам өөнүң ээзи биле Кызыл хоорайда ажил-дап чуртап турарлар. Шагаан-Арыг хоорайда бажыңывыс бар Фестивальная кудумчузунда, ол бажыңывыска ботарывыс шоолуг үр даа чуртаваан бис, колдуундала хеймер дунмам бажыңны элээр кылдыр арен-дага улус олуртуп турган. Эркин чылын, тодаргайы-биле 2015 чылдың июль-август үезинде, мээң соңгу адам, бодунуң куда-ларын олуртуп каан, мен боду мол соңгу адамның куда-ларын танывас билбес мен. 2015 чылдың август 3-те, кезээки үеде ол бажыңывыста чуртап ту-рар улустун, билдинмес кижилер соңгазын ажыдып киргеш, амгы

үениң «Супра» маркалыг суук экраныг телевизорун оорлапкан болган. Шагаан-арыг хоорайның полиция ажилдакчылары дүргөн истеп тывар талазының ажил-дакчылары, август 3-ң кезээзинде оор кылган кижилерни тыпаан мындыг Салаа изи тып хынаар талазының ажилдакчылары, кем-херек болган черден, тодар-гайы биле үш сала изи тыпкан бооп турар.

Ол сала истерии бирээзи читкен телевизорнуң ээзиниң, ийи дугаары меңи деп турар, үш дугаар сала изи билдинмес бир кижиниң деп турар мындыг. Оон улаштыр когараның, хережен чуржузу, ол бажыңдан акшоодай чүктеп алган, херим иштинден бир кижэи үнүп бар чытканын көргөн бооп турар.

2015 чылдың август 4-те дүүш соонда үш шак чартык үезинде, Шагаан-Арыг хоорайның төп кудумчузунга таныжым боор уругу манагызын кылашпай турум-да, шагдаа ажилдакчылары кел-геш мени тудуп апардылар, чүү дээш тудуп алганын даа билбээн мен. чүгүле аксым чытыг, эзирик байдалдыг дээш тудуп алган деп бодаан мен. Полицияның дежур-ный кезээнге мени хондурдулар. Эртенинде 2015 чылдың август 5-те эртенгиниң он бир шак үезинде үш дугаар кадында бир кабинетче кирип экелдилер. Ынчан чүү дээш тудуп алганын билип калдым, телевизор шам-нап болду, салааң изи болгаш херечилер сени көргөн дир, оор-лаан телевизорун кайда апарып калдың деп, айтырдылар.

Салган айтырынга харыы-ладым, кандыг даа телевизор оорлаван мен деп харыыладым, ол мени байысаап турган ийи шагдаага канчаар даа чугаа-лааш чадап каан мен, меңээ бүзүрөвес болзунарза кайя чүнү канчал турганымны бол-гаш ол оор болган хүнде кайя турганымны база кайя хонга-нымны, бадыткаптар ийи кижэи бар олардан айтырып көрүңер деп, канчаар даа чугаалааш

чадап каан мен көңүс тоовас болдулар бир шагдаа күш биле чушкунмче сол тургаш айтырып эгеледи, бир шагдаа үнгеш бир өрээлден арага экелгеш меңээ кудуп эгеледи, ынчан тутунуп шыдавайн бардым аштаан су-саанымдан хорадаан уум биле ол шагдааның арагазын төндүр ижиппен мен. Ол арага кудуп тур-ган шагдаа тургаш, буруун ми-ниир сен бе? деп айтырды, база картап чугааладым мен чүнү даа кылбаан мен деп. Ол көргөн херечини база мээң кайя турган, хонганымны бадыткаптар хере-чилерни кыйгырыңар айтырыңар деп чадап каан мен, хоржок болдулар. Оон улаштыр меңээ меге рапорт долдургаштың күш биле ат салдырып алдылар. Оон улаштыр база бир херек-тен чүктенип ал деп ээрежиң эгеледи, чөпшээрешпедим. Оон ол долдурган рапорту Нурзат. Ц.Д-ге бериптилер, ол истекчиге база чугааладым, база көңүс тоовас болду, ат салып каан дыр сен, сээң кандыг даа арга чок дээр болду. Оон бодум иштинде бодандым, улуг даргалар судка чугаалаар деп шиитпирледим. Кажан суд эгелей бээр, чуга-лаан мен, хүндүлүг суд шыны херек мен кылбаан мен бо хе-ректи, истелге үезинде шагдаа ажилдакчыларын шуптузун кандыг арга ажылап турганын чугаалаарымга, истелге чорудуп турган истекчини, судче кыйгы-рып экелгеш, күрүне ялалакчызы айтырыын салды, шынап күш-дөгөн, меге саазынар долдурган силер бе деп айтырынга, чок кандыг даа күш дөгөвөөн бис, деп харыылады, боду эки тура биле өчөөн деп немең калды. Ка-жан судтуң төнчүзүнде когараан херек ээзи меңээ хамаарыштыр хомудалым чок, шиитирикчиниң төрөлдери келгеш шүүдел кыл-гаш 6000 муң акша төлөөн деп судка дыңнаты. Когарааның ха-рыызын, улуг судья база картап айтырыг салды, шиитирикчиниң кандыг төрөлдери материялдыг шүүделди төлөөн деп айты-

рынга, мынчаар харыыт соңгу адамның төрөлдери харыылаан, ол соңгу адам төрөлдери билер мен. Че-мес өг-бүлөгө хамааржыр ажы-төлдүг улус, чүгүле ду-дузаны биле чуртап ораар чүве, ол хире акша төлээр а-зы чок улус чүве.

Кажан судтуң төнчүзү-сөөлгү сөзүмде чугааладым Хүндүлүг суд ооң мурну кем херекке онаашкаш ийи тап шиитирип чорааным ш-бо буруудадып турар хере-кылбааным шын. Мени ш-бо херекти мындыдылтар херечи бар, оларның ат сы-чуртап турар адресин билер ынчангаштың хүндүлүг суд дилээрим болза, картап ист-геже кириерин дилзэн мен. О-тускайланган соонда түннө-үндүргөн. Мени актыг черге-чылга шынгыс эдил чазар ко-нияга эртирер кылдыр ши-калды.

Шак бо херекти Тыва прокуратуразы база истелге митединче хомудалды кири-мен, ынчалза-даа түннел ч-Тываның дээди судунче ап-тыг хомудалымны база биж-кандыг түннел үндүрерин бил-мен, чангыс аркан идегел-Таанда-ла эрге хоойлу тур-ол шагдааларның бажын би-даргалар чок болганы ол бо-Мен ышкаш домзактап чор-даа болза, кижэи эвес болган-ол боор. Ынчангаштың «Ш-солунуң редакциязы мээң-дилег чагаамны парлаарын-биле диледим база ол ыш-өзүп ора аныяк өскөнгө кем х-үүлгетпезин база мен ыш-мындыг таварылгага тавары-зын күзеп бурунгаар чуртал-ак сүт-дег чурталганы, күзээр-мен.

Хүндүткел-биле,
Алберт ШОЖУТ

Январь 15, 2016 чыл.
(Авторнуң бижээн чагааны
кандыг-даа эдилге чок артты-

«АЛДЫН КАЖЫК» МӨӨРЕЙ

КАЖЫК ОЮНУН ДИРГИЗИП...

Бо чылгы Шагаа мурнунда Тыва Үндезин культура болгаш тывыш сайзырадыр төп улусчу чаңчылдар чылынга раскааткан база бир солун чегни — Алдын кажык аттыг республика чергелиг мөөрейни таныстап эрттирген.

Коп сорулгазы өзугаар, үндезин культураны суртаалдаарын-туптанган бо мөөрейни бир дур-сында республиканың культу-ра аймакчыларының аразынга тирген. Организаторларның унчаар бодап алганы ужу-ру культура ажилдакчылары байырлал азы дыштаныр хүн-а дивейн, үргүлчү чон-биле ылдап турар улус болганда, мөөрейниң кол бодал-идеязының он соңгааргы боттанышкыны таш сайзыралы олардан улуг мааржыр. Бо онзагайындан

оюннар дыка хөй база ужу-руктазының аайы-биле кайгамчык солун болгаш ажыктыг. Амгы үеде биче моторика дижири-вис шынардан эгелээш, янзы-бүрү билгилер, мергелдер-биле чеп-сеглээр, угаан-бодал биле сагыш-сеткилди эки, чараш чүүлдерже угландылар. Чүге дизе кажык анаа-ла сөөк эвес, а тускай сим-вол, ыдык, сүзүк, сүзүглел-дир. Тывалар үе-дүптен бээр, өске мал ажылдыг көшкүн чоннар-биле бир дөмей, ону ыдыктап сүзүглээр, мал-маганның өзүчел чоруунуң сүлдө демдээ кылдыр көөр чаңчылдыг чораан. Шаанда кандыг-бир өг-бүлөгө кажык саны муң чедир чыгы берген болза, кыштага хой кажазының иштин-ге ханы оңгар каскаш, хөөп каар болгаш ону мал-маганның кежи деп санаар чаңчыл турганын

хей-ады, сүзүү дээрзи маргыш чок.

Мындыг чараш утка-шынарлыг «Алдын кажык» деп мөөрейниң зоналар аайы-биле тилекчилери дараазында командалар болган: Чөөн-Хемчик кожууннуң культу-ра ажилдакчыларының Чеди бай аттыг командалы; Сүт-Хөл ко-жуундан «Кажыктар» деп коман-да; Кызыл кожуундан «Кажыктар»; Эрзин кожуундан «Дөрт берге» деп команда.

Баштайгы удаада боттарының зоналарына өске командалар-биле чижип мөөрейлешкеш, тилеп үнген бо командалар февраль 7-де Кызыл хоорайга чыгып кээп, мөөрейниң түңнел кезээн-ге киришкеннер. Маңаа база олар дөрт аңгы онаалгаларны күүсеткеннер. Ол дээрже бирээде, боттарын көрүкчүлерге танышты-

«Алдын кажык» мөөрейниң тилекчизи — Чөөн-Хемчик кожууннуң шилиндек командалының кежигүннери.

Эрткен чылын Тыва езу-чаңчылдар чылында Тыва Үндезин культура төвүнүң тургусканы «Алдын кажык» деп төлөвилелин республиканың шупту кожууннарына непте-редип, ол талазы-биле кожууннарның зоналар аайы-биле көрүлдөзүн 4 аңгы черлерге бедик деңгелге таныстап эрттирген.

Зоналар аайы-биле тилекчилерниң түңнел ужуражылгазын Кызылда Улусчу чогадылга бажыңыга Шагаа бүдүүзүндө ор-ганизастап эрттирген. Аңаа Эрзин, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш Кызыл кожууннарның 7-7 кижиден тургустунган шилиндек коман-далары аразында мөөрейлежип, киришкеннер.

«Алдын кажык» деп төлөвилелдин чогадыкчызы Тыва Үндезин культура төвүнүң уран чүүл удуртукчузу, Тываның Улустун хөөмейжизи Андрей Монгуш сценаже үнүп келгеш, тилекчи болган кожууннарның төлээлерин дөрже чалап, командаларның кежигүннерин залда олурган көрүкчүлерге таныштырган.

Түңнел мөөрейниң киржикчилери эң-не баштай боттарының командалы-биле аянныг тыва идик-хеви, аас чогаалы, чечен-мергени-биле залда олурганнарны таныштырганнар. Бирги мөөрейниң эгезинден эгелээш Чөөн-Хемчик кожууннуң шилиндек командалының кежигүннери өскелерден ылгалып, 3 кажык-биле шаңнатканнар.

Тыва чоннуң езу-чаңчылдарына хамаарышкан айтырылгар-че шын харыылаарына Кызыл кожуундан келген уран чүүл ажилдакчылары өскелерни ашкан. Эң сөөлүндө кажык-биле аът чарыштыралыга база чөөн-хемчикчилер ажа дүшкеш, шылга-рааш, нити сан талазы-биле эң хөй санны алгаш, тилээзинин жюри кежигүннеринин удуртукчузу, Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунуң аас чогаал секторунуң эргелекчизи, педагогика эртемнеринин кандидаты Маргарита Кунгаа чарлады.

Ийги черге Эрзин кожууннуң командалы, үшкү шаңналдыг черге Кызыл кожууннуң найыралдыг командалы төлөптүг бол-ган. «Алдын кажык» мөөрейниң киржикчилери тыва чоннуң ол солун оюнун моон-даа соңгаар улам чаартып, сайзырадыр дугурушканнар.

Ийги черге төлөптүг болган Эрзинден кел-ген кажык мастерлери боттарына тава-рышкан айтырыгны жюри кежигүннеринге харыылар мурнунда сүмележи ап турары.

Владимир ЧАДАМБА.

В. ЧАДАМБАНЫҢ тырттырган чуруктары

да, мөөрей чүгле оюн ке-ден тургустунган эвес, угаан-тын база хаара тутканы со-болган. Ол дээрже мөөрейниң кижикчилериниң тыва аас чо-лы болгаш улусчу чаңчыл, талдар дугайында айтырыг-та, чүгле бир минута иштинде ележип бодангаш, харыылаа-Номчуттунар чоруктуң дыка ижээни-биле бо үеде ол-бо эр-ажылдарында мөөңнеттинген илгерни идепкейжидип, чонга, чыгы аныак-өскенге болдунар-галарны ажылгап тургаш, би-дир чедирери хөлчөк чугула. Мөөрейниң оюн кезээнге ка-биле ойнаар янзы-бүрү арга-дан чүгле чаңгызын — аът-ыштыралын шилип кириген. Чылдагааны — үе-шак. Чо-ук оюннарның кайызын-даа, ан-даа ойнап, мөөрейлежип уру билдингир. Бо удаада рейге кол кичээнгейге алган — кажык баштааш, өске-даа нарже кичээнгейни углан-ары. Бо талазы-биле база т-мергелживистиң дыка че-ззин мөөрейниң кожуннар-га үе-чадазында билдинип-ан. «Шаанда тывалар яды-нги чораан болгаш, уруглар-ар ойнаарактар чок, даш азы-биле ойнап чораан» дээн-ектиг харыылар, тайылбыр-бар болду. Бо шынга шуут-илес. Херек кырында тыва-нар дыка байлак болгаш ханы-шынарлыг. Чаңгыс кажыкты-н алырга, ооң-биле ойнаар

И.У.Самбу бижээн. Кажыкты ча-раштыр хемдири, чыыр, камгалал кылыр (чижээ, хамнарның кылыры «кодан хаачазы» деп камгалал-сагызында кирип турар), эм-таң кылдыр (кижи хорананган та-варылгада кажыкты хайындыр-гаш, ижиртир) ажылгап чораан.

Үе-дүптен бээр кажыкты аал-коданның, мал-маганның кежи, буяны кылдыр көөр чораанындан ооң-биле ойнаар оюннарны илби-шиди, хуулгаазын шынар-күштүг деп бүзүрөп сүзүктээр. Кажыкты чыттырып кагары, дүжүрүп кагары, хожулап кагары дээн чижектиг оюннарга кижиги бүрүзү хөй кажык чыып алырын кызыдар, эң хөй ка-жыктыг болган ойнакчы тилекчи болур. Оюн үезинде чыып алган кажыктың саны хөй болган тудум, чаа үнген чылда мал-маганның баш саны улам көвүдөп өзер деп бүзүрээр. Дөрт берге деп оюнга кажыктар дөрт чүзүн мал бооп дүжүргө, база-ла тодуг-догаа, бай-шырак амыдыралдың ош-демдээ кылдыр көрүп сүзүктээр.

Сөс кадында кылдырган бо кыска тайылбырдан билдинип ту-рары дег, кажык-биле оюннарның сүзүктүү, тыва кижиниң сеткилинге эргими мөөрейниң оюн кезээнге келирге-ле, аңаа киржикчилер-ниң-даа, көрүкчүлерниң-даа улуг сонургалындан тодаргай көстүп турган. Тус-тус командалар дээш «аараан» улуг, бичи улус олурган черлеринден тура халчыл, оюнга киржир чыгы апарып — канчап турбаан дээр! Ол дээрже кажыктың

рары. Ийиде, тыва аас чогаалы-биле холбашкан айтырылгарга харыылаары. Үште, тыва улусчу чаңчыл, езулалдар дугайында ай-тырылгарга харыылаары. Дөртте, кажык-биле аът чарыштыралы.

Бо бүгү онаалгаларның түңнел-линде эң хөй кажыкты холунга мөөңнөп, чыып алган команда «Чеди бай» (Чөөн-Хемчик) болган. «Чеди бай» бирги черге төлөптүг бооп, шилчип чоруур «Алдын кажык» деп кубок база 20 муң рубль-биле шаңнаткан. Ийги, үшкү база дөрткү черлерни Эрзин, Кызыл, Сүт-Хөлдүн командалары тус-тузунда элээш, хүндүлел бижиктер болгаш акша шаңналын алганнар.

«Алдын кажык» деп төлөвилел чаа чогааттынып, чаа боттанып эгелээш ажыл болганда, ында моон соңгаар эдип чазаар, ам-даа экижидер чүүлдер чок эвес, бар. Тус-тус мергелдер азы хар-назы аайы-биле таарыштырып, айты-рылгар болгаш оюн кезектерин аразында эки холбаштырып, чүгле кандыг-бир темага-даа доктаап болуру дээш, боданып, сайгарып болгу дег чүүлдер-ле хөй. Бири-гээр чугаалаарга, канчаар эртти-рип болурунда кызыгаар чок. Кажыкты көөргө-ле, анаа сөөк. Херек кырында ол езулуг алдын шыжа-мыр. Ынчангаш ооң-биле канчаар ойнаарының, мөөрейлежириниң арга-хевири-ле хөй. Чүгле чогаа-дыкчы чорук херек.

Маргарита КУНГАА,
жюри кежигүнү.

Чинчи-шуру садып
алыр мен.

Харылзажыр
телефону:
8-923-374-95-81
8-929-317-24-22.

Реклама

УАЗ автомашинага артык
кезектерни

барын садып ап, чогуу чагыдып ап болур. Чагыдар болза,
өртээниң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск
хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Телевирлиг үндэзинге парлаан.

Педиатр (бичии уруглар эмчизи) база гастро-
энтеролог (ижин-баар эмчизи) дуржулгалыг эмчи
Нина Уйну-ооловна Доспанчик 18 харга чедир
уругларны хүлээп турар.

Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу,
3/3 кабинет 306. Баш удур бижиттирип алыр телефон:
8-923-55-99-365.

ОГРН 315171900002116

Телевирлиг үндэзинге парлаан.

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс комбинадының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөредириниң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны
чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула
чүүл—чолаачылаар эргениң шынзылгазы не-
геттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент
биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредириниң биле
чыылда доктаамал чоруп турар:

«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ»
категорияларның чолаачылары;

-айыылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны
(допог);

-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле
орук шимчээшкениниң дүрүмнериниң техни-
муму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажир-
овказы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүн айыыл чок чо-
руу дээш харысалгалыг кижилерге ыяап өөренир
өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хуусаа-
лыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң
графикин өскерттир арга бар, өөренип турар киж
бүрүзүңе онзагай кичээнгей.

Айтырыг салыр телефоннар:
(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555
Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаның дуржулга-
лыг башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг
болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң
Өөредилге адырыңа хайгаарал албаны тывыскан.
Телевирлиг үндэзинге парлаан.

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскох- ственный техникум» объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка разряды

Начало работы курсов по мере
комплектования групп.

Справки по телефону: 2-74-26;
8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по
надзору в сфере образования Республики Тыва.

НОВАЯ МЕБЕЛЬ ПО 1000 РУБЛЕЙ

столы, прихожие, комоды...

Звони 8-903-077-74-74.

МТЗ-

садып т
8923260

Школаларга, ясли-садтарга туска

(стендилер, табличкалар, адресстер

болгаш чалалга, хүндүлүг бижиктер...)

Организациялар-биле керээ езугаар ажилдап

Өртөктер чиигеттинген!

Кызыл хоорай, Калинин 23, «Бизнес-инкубатор»
Тел.: 8-923-269-0760

Телевирлиг үндэзинге парлаан.

Реклама

КРЕДИТ
ЕВРАЗИЯ

89233895555

Займы на улучшение жилищ-
ных условий: квартира, дом,
выделение доли

Ипотека под материнский капитал — доступный способ приобрести жилье

Вашей семье родился ребенок? Поздравляем!
Вы имеете право получить сертификат на мате-
ринский капитал и улучшить жилищные условия,
если ваша семья ютится в ветхом доме или платит
деньги за съемную квартиру. Проблема в том, что средства
материнского капитала вы можете использовать, когда малы-
шу исполнится три года. К тому же ваша семья не подходит
под условия банков о выдаче кредитов. Наша компания КПК
«Кредит Евразия» поможет решить вашу жилищную проб-
лему. С 2011 года на законодательном уровне разрешено
использовать средства материнского капитала для покупки
или благоустройства жилья, не дожидаясь достижения ре-
бенком трех лет. Ипотека под МК является вполне законным
способом приобрести недвижимость. В 2016 году сумма МК
равняется почти 453 тысячи рублей, и этими деньгами можно
погасить ипотечный кредит и выплатить по нему проценты.
Наша организация зарегистрирована в реестре микрофи-

нансовых организаций и имеет право выдавать гр
займы. В настоящее время мы реализуем прог
получению гражданами займов для улучшения ж
условий в размере МК.

КПК «Кредит Евразия» разработал максимально
удобный механизм приобретения жилья за МК. Обр
в нашу компанию! Мы сотрудничаем с крупными аге
недвижимости и можем предложить вам множеств
тов, предоставим всю необходимую информацию,
с оформлением документов и советов. Мы рассмот
заявку на выдачу займа бесплатно за один день. Ос
ного подтверждения доходов не потребуется, поск
точником погашения основного долга является мат
сертификат. Мы будем сопровождать вас от пода
ментов на заявку до снятия обременения на недви
Средства направляются на приобретение готовой
или жилого дома — и пресловутый жилищный вопро

Выдача займа в течении
5-7 дней с момента подачи
заявки,
выдача займа на
строительства жилья —
в течение 3 дней.

Тел: 8-923-389-55-55

Адрес: РТ, г. Кызыл,
ул. Московская, 24,

1 этаж, (между Налоговой и Стр
клубом желтого цвета здание

Ипотека под МК для многих молодых семей — р
шанс приобрести жилье! Мы поможем вам воплот
шанс в жизнь!

По всем интересующим вопросам вы можете г
бесплатную профессиональную консультацию удоб
вас способом. Телефон: 8-923-389-55-55.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Коп редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: коп редактор—2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгал-
терия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал
килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс
(394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Тираж 5164. Номерни парлаггаже дужааганы: график езугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 3010181050000000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комму
лар адырыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Р
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те б
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченк
Солунда парлагган материалдарның авторларының бодалдары ред
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш еске-да
лары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.